

Ekonomia

Rozwój terytorialny w świetle dorobku ekonomii instytucjonalnej

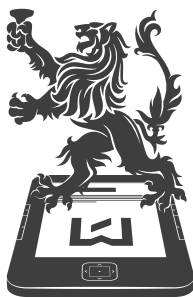
Przestrzeń – bliskość – instytucje

Mariusz E. Sokołowicz

Rozwój terytorialny w świetle dorobku ekonomii instytucjonalnej

Przestrzeń – bliskość – instytucje

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

Ekonomia

Rozwój terytorialny w świetle dorobku ekonomii instytucjonalnej

Przestrzeń – bliskość – instytucje

Mariusz E. Sokołowicz

Mariusz E. Sokołowicz – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Katedra Gospodarki Regionalnej i Środowiska, 90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 39

RECENZENT

Wanda M. Gaczek

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Katarzyna Gorzkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI

Stämpfli Polska Sp. z o.o.

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Shutterstock.com

Publikacja finansowana ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach grantu „Współfinansowanie projektu międzynarodowego *Funkcjonowanie lokalnych systemów produkcyjnych w warunkach kryzysu gospodarczego (analiza porównawcza i benchmarking w wybranych krajach UE oraz krajach trzecich)*”. Nr umowy: 2529/7.PR/2012/2

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2015

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06928.15.0.M

Ark. wyd. 16,8; ark. druk. 17,625

ISBN 978-83-7969-785-4
e-ISBN 978-83-7969-786-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Wstęp 7

Rozdział I

Przestrzeń w analizach ekonomicznych – ewolucja teorii i nurtów badawczych 13

1. Mechanizmy koncentracji działalności gospodarczej w świetle klasycznych teorii gospodarki przestrzennej 13
 - 1.1. Modele renty gruntowej 14
 - 1.2. Modele lokalizacji przedsiębiorstw 19
 - 1.3. Modele kształtowania się hierarchii przestrzennej i układów osadniczych 21
2. Konwergencja a polaryzacja regionalna – siły kształtujące strukturę przestrzenną gospodarki 27
3. Korzyści aglomeracji i ich ewolucja 43
4. Terytorialny paradygmat rozwoju – współczesne podejście do analiz przestrzennych 59

Rozdział II

Ekonomia instytucjonalna – podstawowe pojęcia i geneza 69

1. Miejsce instytucjonalizmu w naukach ekonomicznych 69
2. Pojęcie i typy instytucji 81
3. Początki orientacji instytucjonalnej w naukach ekonomicznych – „stara” ekonomia instytucjonalna 88

Rozdział III

Współczesne nurty ekonomii instytucjonalnej **107**

1. Nowa ekonomia instytucjonalna jako próba operacjonalizacji instytucji w ekonomii 107
 - 1.1. Teoria praw własności 111
 - 1.2. Teoria kosztów transakcyjnych i teoria agencji 120
 - 1.3. Teoria wyboru publicznego 139
2. Koncepcje pokrewne i powiązane z ekonomią instytucjonalną 149
 - 2.1. Francuska ekonomia konwencji 150
 - 2.2. Ekonomia ewolucyjna 156
 - 2.3. Zasobowa szkoła myślenia strategicznego 161
 - 2.4. Ekonomika bliskości i koncepcja zakorzenienia (*embeddedness*) 165

Rozdział IV

Nurty ekonomii instytucjonalnej w procesach rozwoju terytorialnego – perspektywa badawcza **183**

1. Instytucjonalizm w wyjaśnianiu procesów rozwoju terytorialnego – próby konceptualizacji 183
2. Możliwości zastosowań ekonomii instytucjonalnej w badaniach rozwoju terytorialnego 196
3. Ujęcie instytucjonalne w dotychczasowych badaniach nad rozwojem terytorialnym 219

Podsumowanie. Dylematy wokół instytucjonalnych analiz rozwoju terytorialnego 247

Bibliografia 253

Summary 275

Spis tabel, rysunków i wykresów 277

Od Redakcji 281

Wstęp

Wobec zmieniających się uwarunkowań procesów gospodarczych rola i pozycja miast oraz regionów wciąż pozostaje niezwykle istotna. W warunkach rosnącego umiędzynarodowienia przepływów czynników produkcji, towarów i informacji, a także niezwykle dynamicznego postępu technicznego w rozwoju technologii komunikowania się paradoksalnie wzrasta rola lokalnego i regionalnego poziomu gospodarowania. Ujawnia się ona przede wszystkim we wzrastającej roli bliskości w budowaniu przewagi konkurencyjnej we współczesnej gospodarce. Fenomeny Doliny Krzemowej, a wcześniej tzw. Trzeciej Italii, Badenii-Wirtembergii, rozwój klastrów przemysłowych oraz koncentracja ludności i działalności gospodarczej przede wszystkim w zurbanizowanych obszarach metropolii światowych stanowią najbardziej znamienne przykłady na poparcie tej tezy. Innymi słowy, w warunkach rosnącej mobilności kapitału, ludności, towarów i informacji pewne czynniki odpowiedzialne za rozwój gospodarczy wciąż pozostają „zlokalizowane”, choć ich charakter bywa trudno uchwytany z punktu widzenia badań naukowych. Zjawisko to coraz częściej określa się mianem „terytorialnego” charakteru rozwoju.

Opisywane procesy stanowią przedmiot badań wielu dyscyplin naukowych, m.in. geografii, socjologii, urbanistyki, jednak zainteresowanie nimi można zaobserwować przede wszystkim w naukach ekonomicznych. Z ekonomicznego punktu widzenia pierwszoplanowym zagadnieniem pozostaje pytanie o kluczowe czynniki odpowiedzialne za koncentrację procesów rozwojowych. Odpowiedzi udzielane przez ekonomistów różnią się w zależności od nurtów badawczych, choć należy podkreślić, że typowa dla większości nurtów ekonomicznych tendencja do modelowania – a zatem upraszczania sposobu wyjaśniania rzeczywistości – skutkuje pozostawianiem tej problematyki poza głównym nurtem rozważań.

Modele wykorzystywane na potrzeby badań ekonomicznych cechuje wysoka użyteczność w odniesieniu do wyjaśniania tzw. klasycznych (pierwotnych) przyczyn koncentracji działalności ludzkiej w przestrzeni – obejmują one analizy kosztów czynników produkcji, dostępności siły roboczej, odległości od źródeł surowców i rynków zbytu. Najtrudniejsze w operacjonalizacji pozostają natomiast czynniki miękkie, takie jak przestrzenna koncentracja wiedzy niekodyfikowanej jako źródła innowacyjności, kreatywność, zróżnicowana przestrzennie skłonność do przedsiębiorczości czy sprawność otoczenia instytucjonalnego dla prowadzenia działalności gospodarczej oraz organizowania życia społeczności miejskich i regionalnych. Wciąż zatem pożądane jest poszukiwanie teorii, metod i technik, które rozszerzą możliwości prowadzenia badań w tym zakresie.

W ostatnich latach daje się zaobserwować rosnące zainteresowanie ekonomistów instytucjonalnymi czynnikami rozwoju, które istotnych podstaw procesów ekonomicznych upatrują zarówno w instytucjach formalnych (np. stabilność rządów, efektywność systemów prawnych, sprawność działania przedsiębiorstw i organizacji sektora publicznego), jak i pozaformalnych (czynniki kulturowe, poziom zaufania, sposób zorganizowania społeczności i społeczeństw). Determinanty te stają się przedmiotem rosnącej uwagi ze strony tzw. ekonomii instytucjonalnej, która – pomimo długiej historii – w zasadzie znajduje się poza głównym prądem dociekań ekonomistów.

Ekonomia instytucjonalna pozostaje przy tym silnie zróżnicowaną dziedziną wiedzy, składającą się z wielu nurtów, odmiennych w swych fundamentalnych założeniach. Bogactwo to pozostaje z jednej strony wyzwaniem, z drugiej strony jednak otwiera szerokie pole dla wykorzystania dorobku instytucjonalizmu w badaniu złożonych procesów gospodarczych. Ponieważ kompleksowość tych procesów stanowi istotne zagadnienie również w studiach lokalnych i regionalnych, instytucjonalizm wydaje się obiecującym narzędziem również i dla tej dziedziny wiedzy.

Konieczność wzbogacenia rozważań na temat rozwoju lokalnego i regionalnego (coraz częściej nazywanego rozwojem terytorialnym) wynika także ze specyfiki tego poziomu funkcjonowania gospodarek i społeczeństw. Przykładowo, o ile relacje między poszczególnymi osobami czy w ramach związków rodzinnych mają charakter pozaformalny, zaś poziomy narodowy i ponadnarodowy procesów społeczno-gospodarczych ciążyą w kierunku formalnego wymiaru instytucji, o tyle poziomy lokalny i regionalny (terytorialny) cechuje pośredniość tego rodzaju relacji. Wydaje się, że w obliczu zakładanego przez coraz większą liczbę ekonomistów istotnego znaczenia terytorialnych uwarunkowań procesów rozwojowych (których charakter, podobnie jak charakter samych instytucji, pozostaje trudno mierzalny), instytucjonalizm może stanowić

dobrą podstawę teoretyczną dla badania terytorialnie zakorzenionych, instytucjonalnych uwarunkowań rozwoju.

W nawiązaniu do powyższych rozważań zaproponowano trzy cele główne niniejszej pracy. Pierwszym z nich jest wzmocnienie podbudowy teoretycznej w obszarze badań nad procesami rozwoju terytorialnego – poprzez uporządkowanie, klasyfikację i szczegółową charakterystykę dorobku ekonomii instytucjonalnej. Za cel drugi przyjęto wskazanie możliwości operacjonalizacji badań miękkich czynników lokalizacji działalności gospodarczej i gospodarstw domowych oraz rozwoju terytorialnego poprzez wykorzystanie koncepcji ekonomii instytucjonalnej. Natomiast trzeci cel stanowi wypracowanie rekomendacji dla polityki rozwoju terytorialnego, poprzez uwzględnienie dorobku intelektualnego instytucjonalizmu.

Realizacja założonych celów wymaga odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

1. Czy procesy rozwoju terytorialnego mogą być analizowane z wykorzystaniem aparatu ekonomii instytucjonalnej?
2. Czy można pogodzić ze sobą różne nurty ekonomii instytucjonalnej, odwołując się do nich w analizach poświęconych rozwojowi terytorialnemu?
3. Czy wykorzystanie aparatu ekonomii instytucjonalnej można operacjonalizować na gruncie badań nad procesami rozwoju terytorialnego?
4. W jaki sposób dorobek instytucjonalizmu może przyczynić się (w swym wymiarze normatywnym) do podniesienia skuteczności realizacji celów i zadań formułowanych w politykach i strategiach rozwojowych?

Monografia ma charakter teoretyczny i porządkujący. Jej zadaniem jest charakterystyka poszczególnych nurtów ekonomii instytucjonalnej dla wyeksponowania ich specyfiki i różnic w zakresie podstaw metodologicznych. Ma to na celu identyfikację przydatności poszczególnych nurtów instytucjonalizmu w rozwoju badań nad procesami rozwoju terytorialnego. Efekt podjętych rozważań stanowi wypracowanie tez będących punktem wyjścia dla rozwoju prac empirycznych, zmierzających do „operacjonalizacji” instytucji w badaniach procesów rozwoju terytorialnego. Obecnie trudno bowiem znaleźć w literaturze przedmiotu takie opracowania, które w istotnym stopniu porządkują pod tym kątem różnorodne podejścia instytucjonalne. Można wręcz zaryzykować stwierdzenie, że w przypadku badań nad rozwojem terytorialnym są one w gruncie rzeczy mało rozpoznane, a zadaniem niniejszej dysertacji jest przyczynienie się do zmiany tego stanu rzeczy.

Opracowanie składa się z czterech rozdziałów, z których trzy pierwsze zawierają rozważania o charakterze teoretycznym, natomiast ostatni

stanowi próbę ich konceptualizacji na potrzeby badań procesów rozwoju terytorialnego oraz zawiera przegląd badań podejmowanych w tej dziedzinie. Rozdział pierwszy to przypomnienie dorobku prac ekonomistów i geografów ekonomicznych, uwzględniających w swych rozważaniach czynnik przestrzenny. Tym samym służy on prezentacji ewolucji podejścia do procesów koncentracji działalności gospodarczej oraz ludności w przestrzeni, poczynając od klasycznych teorii gospodarki przestrzennej aż do prac współczesnych. W rozdziale dokonano też prezentacji ewolucji pojęcia korzyści aglomeracji i zaprezentowano rozważania na temat tzw. terytorialnego charakteru rozwoju. W obydwu podejściach podjęto przy tym próbę opisanie ich stosunku do instytucjonalnych uwarunkowań procesów rozwojowych.

Rozdział drugi i trzeci prezentują dorobek teoretyczny związany z ekonomią instytucjonalną. Na wstępie wskazano miejsce instytucjonalizmu i samych instytucji w naukach ekonomicznych, zaprezentowano przegląd definicji instytucji, ich klasyfikacje oraz przybliżono historię rozwoju ekonomii instytucjonalnej. W dalszej kolejności (rozdział trzeci) zaprezentowano współczesne nurty ekonomii instytucjonalnej. Skoncentrowano się przy tym na charakterystyce poszczególnych nurtów tzw. nowej ekonomii instytucjonalnej, która stanowi manifestację obserwowanego dziś renesansu instytucjonalizmu w ekonomii. Następnie ujęto dorobek tej dziedziny wiedzy poza ekonomią głównego nurtu. Poddano charakterystyce koncepcje i nurty teoretyczne nie klasyfikowane wprost jako nurty ekonomii instytucjonalnej, jednak silnie z nimi powiązane. Szczególną uwagę poświęcono przy tym dorobkowi francuskich ekonomistów (ekonomia konwencji, ekonomia bliskości), ewolucjonistów ekonomicznych i przedstawicieli tzw. szkoły zasobowej.

Rozprawę zamyka rozdział, w którym podjęto próbę nakreślenia perspektywy badawczej na styku dotychczasowych prac nad procesami rozwoju lokalnego i regionalnego oraz ekonomii instytucjonalnej. Zaprezentowano w tym celu próby konceptualizacji instytucjonalizmu na potrzeby tego rodzaju badań, a także – poprzez bezpośrednie odwołania do zaprezentowanych w poprzednich rozdziałach nurtów ekonomii instytucjonalnej – możliwości operacjonalizacji ich założeń w badaniach nad procesami rozwoju terytorialnego. W rozdziale uwzględniono ponadto przegląd dotychczasowych prac odwołujących się do zmiennych instytucjonalnych na poziomie lokalnym i regionalnym. Należy podkreślić, że ze względu na przyczynkarski charakter tych badań omawiana część pracy ma charakter uzupełniający. Całość rozważań zamyka prezentacja dylematów metodologicznych dotyczących analiz instytucjonalnych na poziomie lokalnym i regionalnym, ujętych w pięć tez podsumowujących rozważania i zakończonych rekomendacjami dla dalszych badań.

W opracowaniu wykorzystano różnorodne metody badawcze. Z uwagi na teoretyczno-metodologiczny charakter pracy, dominującymi narzędziami były analiza treści oraz metoda opisowa. Dodatkowo przydatne okazały się analiza porównawcza i analiza historyczna, wsparta w przypadku odwołań do danych empirycznych metodą prezentacji tzw. stylizowanych faktów. Natomiast w ostatnim rozdziale wykorzystano metody statystyki opisowej.

Opracowania i materiały, które posłużyły do napisania rozprawy, obejmują głównie monografie i artykuły naukowe, zarówno o charakterze teoretycznym, jak i empirycznym. Dorobek będący przedmiotem przeglądu można przy tym podzielić na dwie grupy. Pierwszą z nich stanowią prace ekonomistów i geografów ekonomicznych poświęcone zagadnieniom lokalizacji działalności gospodarczej w przestrzeni, kluczowym teoriom wyjaśniającym procesy rozwoju lokalnego i regionalnego, pojęciu oraz istocie korzyści aglomeracji, jak też najnowsze opracowania dotyczące roli przestrzeni w procesach gospodarczych i tzw. terytorialnego charakteru rozwoju. Drugą grupę stanowią prace przedstawicieli różnych nurtów ekonomii instytucjonalnej oraz nurtów bliskich lub pokrewnych instytucjonalizmowi.

W dysertacji wykorzystano ponadto opracowania o charakterze empirycznym – raporty i artykuły naukowe ukazujące wyniki badań poświęconych zarówno ekonomii instytucjonalnej, jak i procesom rozwoju terytorialnego. Posłużyły one z jednej strony przybliżeniu dorobku w analizowanej dziedzinie, z drugiej zaś – były przedmiotem oceny pod kątem ich przydatności w badaniach nad procesami rozwoju terytorialnego.

Praca nie stanowi wyczerpującego studium z punktu widzenia przeglądu nurtów tworzących szeroko rozumiany instytucjonalizm. Znajdują się w niej odniesienia przede wszystkim do tych teorii i koncepcji, które mają ścisły związek z dorobkiem nauk ekonomicznych i które mogą być wykorzystywane przede wszystkim przez ekonomistów oraz geografów ekonomicznych. Tym samym w pracy nie podjęto opisu takich nurtów instytucjonalizmu, które w swojej istocie bliższe są naturze nauk politycznych i socjologii. Świadomie pominięto m.in. (nie umniejszając ich wartości) bogate (i często bezpośrednio związane z instytucjonalizmem) podejście marksistowskie, które współcześnie wydaje się bliższe socjologii niż ekonomii oraz napotyka na istotne trudności w potencjalnej operacjonalizacji. Nie odwoływano się również do nurtów bliskich socjologii przestrzeni czy socjologii miasta, takich jak teoria strukturacji, nurt kulturalistyczny, orientacja ekologiczna, koncepcja społecznego wytwarzania przestrzeni, czy też do ujęcia neomarksistowskiego w badaniach miejskich.

Z uwagi na teoretyczny charakter rozprawy mniejszy nacisk położono na wyniki prac empirycznych. Wykorzystywane dane statystyczne i rezultaty badań (z których część dotyczy badań prowadzonych przez autora), czy wreszcie prezentacja wybranych stylizowanych faktów, stanowią

jedynie tło dla zobrazowania możliwości wykorzystania dorobku teoretycznego ekonomii instytucjonalnej w odniesieniu do analiz procesów rozwoju terytorialnego. Możliwości prowadzenia badań empirycznych nad procesami rozwoju terytorialnego z wykorzystaniem dorobku ekonomii instytucjonalnej zostały zatem wstępnie zasygnalizowane i mogą stanowić punkt wyjścia dla dalszych zastosowań w dziedzinie wiedzy będącej przedmiotem opracowania.

Adresatami książki są przede wszystkim przedstawiciele nauk ekonomicznych, geograficznych, nauk o zarządzaniu oraz socjologowie zajmujący się poszukiwaniem instytucjonalnych czynników odpowiedzialnych za rozwój społeczno-gospodarczy na poziomie lokalnym i regionalnym. Ponadto praca może okazać się przydatna dla specjalistów takich dziedzin, jak gospodarka przestrzenna, ekonomia miejska i regionalna oraz dla menadżerów zatrudnionych w samorządzie terytorialnym, przede wszystkim z uwagi na szeroki opis kluczowych nurtów teoretycznych rozwijanych w ramach ekonomii instytucjonalnej. Niektóre tezy i rekomendacje mogą wreszcie stać się przedmiotem zainteresowania praktyków zaangażowanych w pracę lub działalność społeczną w samorządach lokalnych i regionalnych, a także w organizacjach szczebla krajowego, powołanych w celu realizowania polityki przestrzennej.

* * *

Do powstania niniejszej publikacji przyczyniło się wiele osób, którym pragnę podziękować. W pierwszej kolejności wyrażam wdzięczność pracownikom Katedry Gospodarki Regionalnej i Środowiska Uniwersytetu Łódzkiego za inspirującą i przyjazną atmosferę oraz kulturę pracy w zespole od lat kierowanym przez Panią prof. Aleksandrę Jewtuchowicz. Umożliwiło mi to poznanie specyfiki działalności badawczej oraz satysfakcjonujące prowadzenie badań. Szczególne wyrazy uznania kieruję do Pani prof. Aleksandry Nowakowskiej, która zachęciła mnie do podjęcia pracy na uczelni oraz wielokrotnie inspirowała do działań w dziedzinie szeroko rozumianej gospodarki przestrzennej, pomagając przy tym w trafnym wyborze obszarów zainteresowań badawczych. Nie bez znaczenia pozostaje również wsparcie i inspiracja ze strony Pana dra Zbigniewa Przygodzkiego, który w toku codziennej współpracy potrafił udowodnić, że praca naukowa może być nowoczesna, profesjonalna i nie oderwana od rzeczywistości społeczno-gospodarczej. Wreszcie pragnę podziękować Pani prof. Wandzie M. Gaczek z Katedry Ekonomii Przestrzennej i Środowiskowej Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, której wkład w postaci recenzji niniejszej monografii okazał się kluczowy dla jej ostatecznego kształtu.

Rozdział I

Przestrzeń w analizach ekonomicznych – ewolucja teorii i nurtów badawczych

1. Mechanizmy koncentracji działalności gospodarczej w świetle klasycznych teorii gospodarki przestrzennej

Rozważania poświęcone przestrzennym aspektom funkcjonowania przedsiębiorstw i gospodarstw domowych są obecne w pracach ekonomistów od wielu lat. Prace te, umownie nazywane współcześnie klasycznymi teoriami gospodarki przestrzennej, można podzielić na trzy zasadnicze grupy¹:

- 1) teorie nawiązujące do koncepcji renty gruntowej, poszukujące przyczyn zróżnicowania wartości ziemi jako czynnika produkcji (D. Ricardo, J. H. von Thünen, E. M. Hoover),

1 Prace te mają bogatą tradycję i w niniejszym opracowaniu zostały przedstawione w formie syntetycznego przeglądu, stanowiącego punkt wyjścia do dalszych rozważań. Bogaty opis klasycznych teorii gospodarki przestrzennej dostępny jest w licznych źródłach. Wśród polskich opracowań na ten temat wymienić należy przede wszystkim następujące pozycje: E. M. Hoover, *Lokalizacja działalności gospodarczej*, PWN, Warszawa 1962; W. Isard, *Metody analizy regionalnej. Wprowadzenie do nauki o regionach*, PWN, Warszawa 1965; B. Malisz, *Zarys teorii kształtowania układów osadniczych*, Arkady, Warszawa 1966; B. Gruchman, *Czynniki aglomeracji i deaglomeracji przemysłu w gospodarce socjalistycznej (na przykładzie Polski)*, PWN, Warszawa 1967; A. Klasik, *Optymalna struktura przestrzenna a rozwój regionalny*, PWE, Warszawa 1974; K. Secomski, *Teoria rozwoju regionalnego i planowania*, PWE, Warszawa 1987; K. Kuciński, *Podstawy teorii rozwoju ekonomicznego*, PWN, Warszawa 1990; A. Fajferk, *Region ekonomiczny i metody analizy regionalnej*, PWE, Warszawa 1996; Z. Szymba, *Determinanty rozwoju regionalnego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2000; J. J. Parysek, *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wyd. Uniwersytetu A. Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2001; R. Domański, *Gospodarka przestrzenna*, PWN, Warszawa 2002.

- 2) teorie lokalizacji przedsiębiorstw, wyjaśniające źródła i klasyfikujące tzw. czynniki lokalizacji działalności gospodarczej (W. Launhardt, A. Weber, A. Predöhl, T. Palander),
- 3) teorie wyjaśniające mechanizmy kształtowania się układów osadniczych (W. Christaller, A. Lösch, G. K. Zipf, W. Isard).

Rozwój powyższych koncepcji miał charakter kumulatywny i został zapoczątkowany badaniami nad przyczynami różnic w wartości ziemi jako czynnika produkcji oraz różnic w sposobie jej zagospodarowania już w latach 20. XIX w. Z czasem w ekonomii zaczęto podejmować badania nad czynnikami lokalizacji przedsiębiorstw, by wreszcie podjąć próby poszukiwania ekonomicznych przyczyn przestrzennego zróżnicowania całych układów osadniczych.

1.1. Modele renty gruntowej

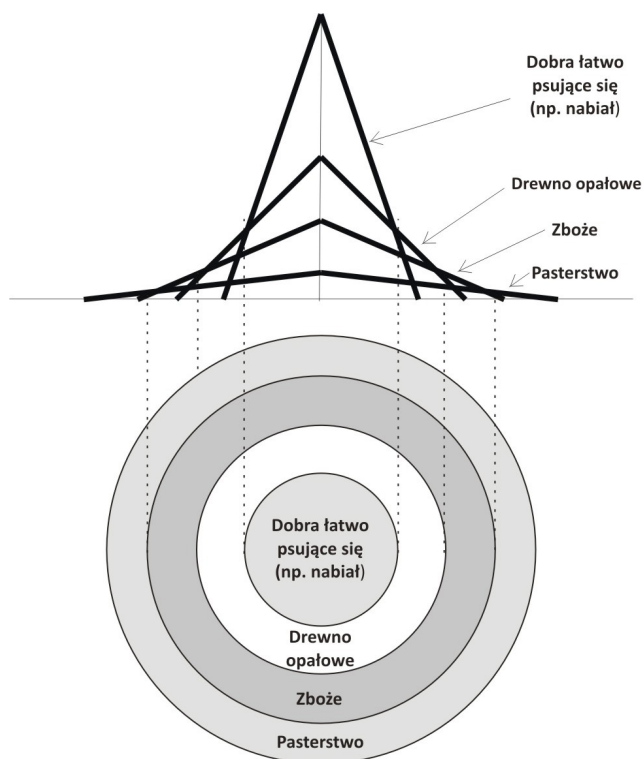
Pierwszym ważnym dziełem poświęconym zagadnieniu lokalizacji działalności gospodarczej, w którym doszukiwano się korzyści ekonomicznych płynących z przestrzennej koncentracji tej działalności, było opracowanie niemieckiego ekonomisty Johanna H. von Thüнена². Tytuł jego pracy (*Izolowane państwo*) stanowi doskonale odzwierciedlenie prostoty tego modelu, w którym rozpatruje się sytuację zmiany wartości gruntów użytkowanych rolniczo w zależności od odległości od hipotetycznego miasta, zlokalizowanego w odseparowanym od innych i samowystarczalnym obszarze. Model ten, opracowany w odniesieniu do gospodarki, która nie weszła jeszcze na ścieżkę gwałtownego uprzemysłowienia, wyjaśniał „naturalne” (rynkowe) mechanizmy prowadzące do opłacalności specjalizowania się poszczególnych obszarów użytkowanych rolniczo, w zależności od odległości od miasta jako rynku zbytu towarów rolnych, które oferuje największe korzyści wynikające z jednoczesnej bliskości dostawców i odbiorców, dzięki czemu wartość znajdujących się na nim terenów pozostaje najwyższa.

W opisywanym modelu przyjmuje się szereg upraszczających założeń. Zakłada on m.in. jednakową urodzajność gleby w każdym punkcie analizowanego obszaru, występowanie tylko jednego, izolowanego od innych ośrodka konsumpcji, przyjmuje kalkulację kosztów transportu jako liniową funkcję odległości i masy ładunku oraz jednolite ceny sprzedaży dla wszystkich produktów danego rodzaju (charakterystyczne dla modelu konkurencji doskonałej)³.

2 Pierwsze wydanie: J. von Thünen, *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationaleconomie*, Perthes, Hamburg 1826.

3 R. Domański, *Gospodarka...*, s. 40.

Celem analizy von Thüнена było wspomniane już poszukiwanie racjonalnego ekonomicznie układu stref rolniczych wokół miasta będącego rynkiem zbytu, gdzie wyznacznikiem racjonalności jest maksymalizacja renty rozumianej jako różnica między przychodami ze sprzedaży płodów rolnych a kosztami ich transportu⁴. Analiza doprowadziła do wniosku, że na kształtowanie się struktury osadniczej danego obszaru wpływają dwa kluczowe czynniki, tj. odległość od pojedynczego rynku zbytu oraz koszty transportu. W sytuacji jednolitych kosztów transportu w każdym kierunku oraz jednolitej urodzajności gleby wyraźnie dostrzegalna jest koncentracja określonych typów wytwórczości w jego poszczególnych częściach, które w warunkach braku zróżnicowania terenu przyjmują kształt okręgów (rys. 1).

Rys. 1. Gradienty renty dla czterech typów działalności rolniczej wokół miasta będącego rynkiem zbytu

Źródło: M. E. Edwards, *Regional and Urban Economics and Economic Development*, Auerbach Publications, Taylor and Francis Group, Boca Raton–New York 2007, s. 259.

4 Ibidem.